

«ΕΜΕΙΣ», ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΚΑΙ ΤΑ ΜΜΕ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Αμαλία Φραγκίσκου*

1. Εισαγωγή

Η μελέτη αυτή στοχεύει να συμβάλει στη συζήτηση για τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της έρευνας για τον «άλλο» στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας αποτελώντας, κατά κάποιο τρόπο, το προπαρασκευαστικό στάδιο μιας εμπειρικής έρευνας. Για το σκοπό αυτόν παρουσιάζουμε συνοπτικά τις συνιστώσες των διερευνούμενων εννοιών και τις μεθοδολογικές και γενικότερα θεωρητικές επιλογές, που προκύπτουν κατά τη διάρκεια μιας εμπειρικής έρευνας για την εικόνα των μεταναστών στα ΜΜΕ. Θα επιχειρήσουμε να δείξουμε ότι τόσο η επιλογή της μεθόδου έρευνας όσο και ο προσδιορισμός του ερευνητικού πεδίου εξαρτώνται από τη θεωρητική οπτική που υιοθετεί ο ερευνητής και συναρτώνται με την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα παρουσιάσουμε συνοπτικά την εξέλιξη της επικοινωνιακής έρευνας, τις δυνατότητες διαφόρων ερευνητικών μεθόδων και θα αναδείξουμε τους λόγους που συνηγορούν στην αναζήτηση ποιοτικών προσεγγίσεων και σύνθετων μεθόδων για τη διερεύνηση του περιεχομένου των Μέσων. Αναλύεται, επίσης, η δυναμική της σχέσης ΜΜΕ και κοινωνίας και οι σημαντικότερες επιδράσεις της, που, αν και δεν αποτελούν τις μοναδικές επιρροές που δέχεται το κοινωνικό σύνολο σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, είναι ωστόσο από τις πιο καθοριστικές για τη διαμόρφωση στάσεων και αντιλήψεων σχετικά με τον μετανάστη. Τα μεθοδολογικά ζητήματα που εξετάζονται, επικεντρώνοντας στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, προσεγγίζονται τόσο σε επίπεδο εννοιολο-

* Νομικός – Επικοινωνιολόγος, Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας Γ' Βαθμίδας, Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

γικού πλαισίου (γενικεύσεις – αφαιρέσεις) όσο και σε επίπεδο επισκόπησης των ερευνητικών μεθόδων (δυνατότητες/ αδυναμίες διάφορων προσεγγίσεων) και διανθίζονται με παραδείγματα ερευνών.

2. Εννοιολογικοί προβληματισμοί

Στο κείμενο αυτό ασχολούμαστε με τον τρόπο που τα ΜΜΕ νοηματοδοτούν την ταυτότητα – ετερότητα μέσα από τις αναφορές στους μετανάστες. Ωστόσο στη σημερινή κοινωνική πολυπλοκότητα αυτή η στοχοθέτηση δεν αποτελεί την μοναδική σημαίνουσα της ετερότητας όσον αφορά στους άξονες: «εμείς» - «άλλοι» - «ΜΜΕ». «Από ιδεοτυπική άποψη, η μετάβαση από την παραδοσιακή και κλειστή κοινωνία στη σύγχρονη και με υψηλού βαθμού εσωτερική διαφοροποίηση κοινωνία σημαίνει στο συμβολικό επίπεδο τη μακρά και αναντίστροφη πορεία από την ενότητα, την ομοιογένεια και την απλότητα στη διάσπαση, στην ετερογένεια και στη συνθετότητα» (Ψημίτης Μ., 1999, σ. 89). Από όλες τις πιθανές ετερότητες η επιλογή της απεικόνισης του μετανάστη στον Τύπο ενέχει τον κίνδυνο εννοιολογικών αλμάτων και στερεότυπων θέσεων, γεγονός που υπαγορεύει ρητές θεωρητικές εκκινήσεις και λογικές απαγωγές.

Δεν υπάρχει θεωρητική συναίνεση σχετικά με τις πολύσημες έννοιες/ άξονες του πεδίου μας: Εμείς - οι Άλλοι, Ταυτότητα – Ετερότητα, Εθνική – Εθνοτική ταυτότητα, Μαζική επικοινωνία – Ατομική επίδραση, Μαζικά Μέσα, Οργανισμός και Περιεχόμενο. Κάθε δίπολο εγείρει πλήθος θεωρητικών αντιρήσεων και ποικίλων προσεγγίσεων. Βεβαίως, δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστεί αναλυτικά όλο το φάσμα των ιδεών για κάθε έναν από τους εννοιολογικούς άξονες που ορίζουν το ερευνητικό πεδίο. Το έθνος, για παράδειγμα, γίνεται θεωρητικά αντιληπτό από άλλους ως μια πρόσφατη ιστορική αναγκαιότητα ή ως μια μετεξέλιξη πολιτισμικών και εθνοτικών ομάδων ή ακόμη και ως φαντασιακή κοινότητα.¹ Δεν αφορά κάθε ερευνητική προσέγγιση το πλήθος των αντιμαχόμενων θεωρητικών απόψεων, είναι όμως μεθοδολογι-

1. Βλ. ενδεικτικά: Smith A.D., 1986, *The ethnic origins of nations*, Oxford, Blackwell' Smith A.D., 1990, *National identity*, London, Penguin Books' Anderson B., 1983, *Imagined communities*, London, Arnold' Balibar E. και Wallerstein I., 1991, *Φυλή, έθνος, τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα, ο Πολίτης' Gellner E., 1992, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια' Blinkhorn M., Veremis Th., 1990, *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens, Sage-Eliamep' Hobsbawm E. J., 1994, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ.Καρδαμίτσα' Cohen A. P., 1985, *The symbolic construction of community*, London, Tavistock ltd.

κά σημαντικό να διευκρινιστεί η θεωρητική προσέγγιση που αποδέχεται ο ερευνητής σχετικά με το έθνος και τον εθνικισμό και άρα και με την εθνική ταυτότητα. Η περιγραφή της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ ταυτοτήτων και ετεροτήτων γίνεται αναπόφευκτα με όρους εθνικούς, αντίληψη που διατηρεί τη δυναμική της, παρόλο που συγκρούεται με τους πολλαπλούς υπερεθνικούς προσδιορισμούς που θέτει η εποχή μας στη διαχείριση της ταυτότητας (Μαλούτας κ.ά., 2007, σ. 65-66). Η αποδοχή της νεωτερικής προσέγγισης σχετικά με το έθνος και την εθνική ταυτότητα δεν εξαλείφει τα προβλήματα της αντιστικτικής παραδοχής της σχέσης «εμείς και οι άλλοι». Κάθε ταυτότητα είναι ατομική, τονίζει ο Μπαλιμπάρ, αλλά δεν μπορεί να ιδωθεί παρά ιστορικά, συνυφασμένη με τις κοινωνικές αξίες, τους κώδικες συμπεριφοράς και τα συλλογικά σύμβολα. «Το πραγματικό ζήτημα, λοιπόν, είναι πως τα στοιχεία της ατομικής ταυτότητας μετασχηματίζονται με τον καιρό και μέσα στο θεσμικό περίγυρο. Η ιστορία δείχνει ότι η φυλή και η γλώσσα είναι δύο δρόμοι ανταγωνιστικοί, που αλληλοσυμπληρώνονται ώστε να εμφανίζεται ο λαός ως μία ενότητα απολύτως αυτόνομη. Και η γλώσσα και η φυλή υποβάλλουν την ιδέα ότι ο εθνικός χαρακτήρας είναι ενύπαρκτος στην ψυχή του λαού» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 144-148). Με άλλα λόγια αυτή καθεαυτή η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας εμπεριέχει στα δομικά της στοιχεία τη «διαφορά», το «ξένο» στοιχείο όπως αυτό εκφράζεται στα πλαίσια της πολιτικής κουλτούρας μιας χώρας ή και διαφοροποιείται συγκροτώντας όμως μια διαχρονική οντότητα ως ιδεολόγημα.²

Η προσέγγιση αυτής της συγκρότησης συνυφάνεται με τον εθνικισμό που με τη σειρά του είναι δύσκολο να οριστεί γιατί αποτελεί μέρος μιας «εννοιολογικής αλυσίδας, στην οποία τότε αποτελεί τον κεντρικό και τότε τον αδύνατο κρίκο. Η αλυσίδα αυτή εμπλουτίζεται συνεχώς με νέους ενδιάμεσους ή ακραίους όρους, που ποικίλλουν, άλλωστε, ανάλογα με τις γλώσσες: πατριωτισμός, λαϊκισμός, εθνισμός, εθνοκεντρισμός, ξеноφοβία, σωβινισμός, ιμπεριαλισμός» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 74). Παρά τις διάφορες οπτικές και τις ποικίλες θεωρήσεις, ο ορισμός του εθνικισμού εμπεριέχει μια ουσιαστική εσωτερική διαίρεση,³ αλλά και προβλήματα όσον αφορά την εννοιολογική

2. Ο Δοξιάδης ονομάζει τον εθνικισμό ως το «πεμππουσιακό πρότυπο ενός τύπου ιδεολογίας «πραγματολογικής- επικρατειακής»: ενός τύπου δηλαδή ιδεολογίας, όπου η συμβολική αναπαράσταση των υπαρκτών πραγμάτων ταυτίζεται απολύτως με τις εξουσιαστικές σχέσεις που τα καθορίζουν (1995, σ. 28-29).

3. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μπαλιμπάρ, «υπάρχει πάντα ένας “καλός” και ένας “κακός” εθνικισμός, εκείνος που πασχίζει να οικοδομήσει κράτος ή μια κοινότητα κι εκείνος που

του διάκριση από το ρατσισμό, με τον οποίο αντιπαρατίθεται ως προς το βαθμό υπερβολής τους.⁴

Αναφορικά με τη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, πολλές επιστημονικές θεωρήσεις και έρευνες συγκλίνουν στο ότι βασιίζεται στην ιδέα της πολιτισμικής και θρησκευτικής ομοιογένειας, που αρθρώθηκε στον πολιτικό λόγο. Η ελληνική πολιτική κουλτούρα⁵ «έχει έναν “αποκλειστικό” χαρακτήρα. Κεντρικός σε αυτό το σημείο είναι ο κλειστός χαρακτήρας του πεδίου του πολιτικού λόγου και της πολιτικής δράσης, ο οποίος έχει εμποδίσει τη διαμόρφωση νέων, εναλλακτικών και εναντιωματικών συλλογικών ταυτοτήτων» (Τσαγκαρουσιάνου, 1994, σ. 338). Τα χαρακτηριστικά που η θεωρία αποδίδει στην πρόκληση του εθνικού εαυτού δεν είχαν τεθεί υπό διαπραγμάτευση, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οπότε και στο εξής, «μετατοπίζεται ο προσδιορισμός του “άλλου” στο συγκείμενο της μετανάστευσης καθιστώντας αντικείμενό του, τους οικονομικούς μετανάστες αλλά και τις μειονότητες» (Τρουμπέτα, 2000, σ. 156). Στον «ξένο», το «μετανάστη», τον «άλλο», αποδίδονται αξιολογικά χαρακτηριστικά κατωτερότητας. «Μια τέτοια αντίληψη είναι ιδιαίτερα έντονη στην περίπτωση κοινωνιών όπως η ελληνική: “εμείς”, που είμαστε “δυτικοί”, μέλη της ΕΕ (αλλά παράλληλα ανασφαλείς ως φορείς της σχετικής ταυτότητας) και αυτοπροσδιοριζόμαστε ως ευρισκόμενοι προφανώς σε υψηλότερο σημείο αυτής της γραμμικής εξέλιξης από τους οικονομικούς μετανάστες, που μοιάζουν με τη γεωγραφική τους μετατόπιση να προσπαθούν να παρακάμψουν τη σειρά που προσιδιάζει στη δική τους ταυτότητα, ακόμη και στην περίπτωση που είμαστε

πασοχίζει να υποτάξει, να καταστρέψει, εκείνος που αναφέρεται στο δίκαιο κι εκείνος που αναφέρεται στην ισχύ, εκείνος που ανέχεται τους άλλους εθνικισμούς, που τους εντάσσει στην ίδια ιστορική προοπτική με τον εαυτό του, κι εκείνος που τους αποκλείει ριζικά ακολουθώντας μια προοπτική ρατσιστική ή ιμπεριαλιστική. Υπάρχει ένας εθνικισμός που απορρέει από την αγάπη κι εκείνος που απορρέει από το μίσος» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 76).

4. «Στον πυρήνα του νοήματος αντιπαραβάλλεται μια «ομαλή» πολιτική και μια «ομαλή» ιδεολογία (ο εθνικισμός) προς μία ιδεολογία «υπερβολική» (τον ρατσισμό): είτε για να αντιδιασταλούν είτε για να γίνει η μια αλήθεια της άλλης» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 75).

5. Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία που διαπραγματεύεται θέματα ταυτότητας και πολιτικής κουλτούρας. Ενδεικτικά, βλ. σχετική βιβλιογραφία: Βούλγαρης Γ. κ.ά., «Η πρόκληση και αντιμετώπιση του “άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», σ.81-91, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ. 5' Γεωργαράκης Ν., κ.ά., 1994, *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα* (επιμ. Δεμερτζής Ν.), Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας' Μουζέλης Ν., 1994, «*Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*», Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο' Παπαταξιάρχης Ευθύμιος «*Οι περιπέτειες της ετερότητας*», Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια' Φραγκουδάκη Άννα, Δραγώνα Θάλεια (επιμ.), 1997, «*Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*», Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια' Τσουκαλάς Κ., 1987, «*Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*», Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.

πολύ κοντά σε αυτούς λόγω ταξικής θέσης και όλων όσων συνεπάγεται αυτή» (Μαλούτας κ.ά., 2007, σ. 67-68).

Στη συνέχεια εξετάζουμε τους άξονες: Μαζική επικοινωνία – ατομική επίδραση, Μαζικά Μέσα, οργανισμός και περιεχόμενο. Το πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι το γιατί από τις υπάρχουσες επικοινωνιακές διαδικασίες επιλέγουμε να ερευνήσουμε τη μαζική επικοινωνία. Πώς προσεγγίζουμε το ρόλο των Μαζικών Μέσων και πώς αντιπαρερχόμαστε τις διάφορες θεωρητικές αμφισβητήσεις σχετικά με τη μαζικότητα και ομοιομορφία της επικοινωνιακής εμπειρίας;⁶ Πώς εξετάζουμε τις χωροχρονικές καταστάσεις από τις οποίες εξαρτάται η σχέση ΜΜΕ και κοινωνίας καθώς και τα εγγενή χαρακτηριστικά των Μέσων ή του Μέσου που επιλέγεται να διερευνηθεί; Γιατί επιλέγουμε ένα συγκεκριμένο επίπεδο ως καταλληλότερο για τους ερευνητικούς μας σκοπούς από τα εν δυνάμει επίπεδα παρέμβασης των ΜΜΕ στα δημόσια γεγονότα, που μπορεί να αφορούν είτε στην παραγωγή είτε στη διανομή ή και στην ερμηνεία του περιεχομένου των ΜΜΕ. Και, τέλος, πώς θα αξιολογήσουμε τις επιρροές που δέχεται το πεδίο επιλογής από τα λοιπά επίπεδα παρέμβασης που δεν έχουν μεν επιλεγεί αλλά αλληλεπιδρούν στο κοινωνικό πλαίσιο.

Συνοψίζοντας μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το «εμείς» είναι μια ψυχολογικής τάξης κατασκευή στον πυρήνα της ατομικότητας, που προσφέρει μια ταυτότητα, που απορρίπτει τον «άλλο» και ενισχύει την εθνικά προσλαμβανόμενη ενότητα. Αυτό βέβαια που παραμένει δύσκολο να προσδιοριστεί είναι το ποιος είναι ο άλλος υπό το πρίσμα των σύγχρονων ταχύτατων μετασχηματισμών και πολιτικοκοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων. Η διερεύνηση, κατά συνέπεια, του φαινομένου, προκειμένου να περικλείει όλες τις εννοιολογικές συνιστώσες του φάσματος απόρριψης- ένταξης, δεν πρέπει να περιορίζεται στην ανίχνευση των αρνητικών στερεοτύπων, αλλά να συμπεριλαμβάνει τις ποικίλες ευνοϊκές στάσεις και αντιλήψεις που συγκροτούν τη συλλογική ταυτότητα.

Όσον αφορά στην επιλογή της μαζικής από τις επικοινωνιακές διαδικασίες, τα πράγματα είναι ευκολότερα γιατί γενικά υπάρχει θεωρητική συναίνεση σχετικά με την αλληλόδραση του θεσμού των ΜΜΕ και της κοινωνίας. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί δεόντως το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ερευνητών για τις αναπαραστάσεις του «άλλου» στα ΜΜΕ. Αν και δεν αποτελούν τις μοναδικές επιρροές που δέχεται το κοινωνικό σύνολο σε ένα παγκοσμιοποιη-

6. Συνοπτική παρουσίαση της σχετικής συζήτησης στο Φραγκίσκου Α., 2004, «ΜΜΕ: Η τάξη και η πάλη των λέξεων. Μια συζήτηση για προβλήματα ορολογίας και ορολογίας που θέτει προβλήματα», Θεο/νίκη, εκδ. Παρατηρητής.

μένο περιβάλλον, δικαιολογείται η πρόταξη της δυναμικής σχέσης Μέσων και κοινωνίας για τη μελέτη διαμόρφωσης στάσεων και αντιλήψεων σχετικά με το κατοπρινικό ζεύγος «εμείς» – «άλλοι».

3. Ο ρόλος των ΜΜΕ

Η ερευνητική προσέγγιση του ρόλου των Μέσων Επικοινωνίας είναι διττή. Μπορεί να αφορά στην υπάρχουσα λειτουργία τους (δομές αγοράς, πλαίσιο λειτουργίας, περιεχόμενο) ή στην «δέουσα» χρήση τους.

Στην πρώτη περίπτωση, η διερεύνηση του ρόλου των ΜΜΕ προϋποθέτει την εξέταση διάφορων θεωρητικών προσεγγίσεων. Ωστόσο είναι γνωστό ότι, παρόλο που η έρευνα και η επικοινωνιακή θεωρία διέπονται από ποικίλες διαφορετικές θεωρήσεις, υπάρχει συμφωνία σχετικά με το διαμεσολαβητικό ρόλο των ΜΜΕ και τη σημασία του στην διερεύνηση ζητημάτων πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας.

Η δεύτερη περίπτωση προσέγγισης του δυναμικού ρόλου των ΜΜΕ, πώς θα έπρεπε δηλαδή να λειτουργούν, προϋποθέτει την υιοθέτηση θεωρήσεων και πεποιθήσεων ελέγχου της πραγματικότητας διαμέσου συμβόλων. Επιπλέον η αποδοχή ενός «πρέπει» ως στάσης, δεν αντιμετωπίζεται με μία μόνο θεώρηση αλλά, αντιθέτως, αποτελεί ερώτημα της επικοινωνιακής προβληματικής. Σε αυτήν την περίπτωση ο «ρόλος των ΜΜΕ» γίνεται αντιληπτός ως μία «συνειδητή» άσκηση επικοινωνιακής πολιτικής, είτε ως απόρροια ρυθμιστικών παρεμβάσεων και επικοινωνιακής πολιτικής φορέων (π.χ. ΜΚΟ), είτε ως αυτορύθμιση, είτε ως «Δημόσια Εκστρατεία», που κάποιος άλλος θεσμός θα σχεδιάσει και θα υλοποιήσει. Βεβαίως είναι αντιληπτό ότι η παραπάνω πεποίθηση αποδέχεται τη συστηματική παρέμβαση θεσμών εποπτείας και διαπαιδαγώγησης τόσο των «επικοινωνητών» όσο και των αποδεκτών των μηνυμάτων, όχι μόνο σε επίπεδο οδηγίων αλλά και σε ρόλο εντοπισμού του ρατσιστικού ή ξενοφοβικού λόγου.

Όταν εστιάζουμε στη διερεύνηση της υπάρχουσας λειτουργίας των ΜΜΕ σημαίνει ότι αποδεχόμαστε την εκ των ενόντων εμπλοκή των ΜΜΕ σε θέματα ταυτότητας και ότι προσπαθούμε με μεθοδολογικές ασφαλιστικές δικλείδες να περιορίσουμε τη δεοντολογική οπτική που υπαγορεύεται από τις θεωρητικές μας εκκινήσεις. Στη συνέχεια, επιχειρούμε να περιορίσουμε το ερευνητικό μας πεδίο. Δυνητικά η έρευνα του ρόλου των ΜΜΕ μπορεί κάλλιστα να αφορά στο περιβάλλον λειτουργίας τους (θεσμοί, δομές αγοράς), στην οργάνωσή τους (στάσεις και αντιλήψεις εργαζομένων, πολιτική του ορ-

γανισμού και κοινωνικός του ρόλος), στη μορφοδομή τους, στον τρόπο παραγωγής προϊόντων ή υπηρεσιών, στο κοινό τους και στην πρόσληψη αυτών των προϊόντων ή υπηρεσιών και, τέλος, στο περιεχόμενό τους. Η όποια επιλογή πρέπει να αιτιολογηθεί και οπωσδήποτε να λάβει υπόψη την αλληλεξάρτηση και την επίδραση των δυνητικών πεδίων έρευνας, που αποκλείονται μεν, επιδρούν όμως αποφασιστικά στο πεδίο επιλογής.

Στην περίπτωση της παρούσας μελέτης, το ερευνητικό ενδιαφέρον αφορά στον τρόπο παρουσίασης του «άλλου» στον Τύπο, δηλαδή στο περιεχόμενο του Μέσου (ως μελέτη περίπτωσης). Πρόκειται για μια επιλογή που υπαγορεύεται τόσο από πρακτικούς λόγους διεξαγωγής της έρευνας όσο και από ορισμένα χαρακτηριστικά του Μέσου και της παρέμβασής του στο δημόσιο λόγο, που θα εκθέσουμε στη συνέχεια. Η επιλογή αυτή αποδέχεται τη γενικής παραδοχής διάκριση μεταξύ μηνύματος και νοήματος και δεν μειώνει την «αβεβαιότητα σχετικά με το τι απαρτίζει νόημα (και των μηνυμάτων και της πραγματικότητας) καθώς και σχετικά με τις ποικίλες εκδοχές της πραγματικότητας και κατηγορίες περιεχομένου» (Κουέλ, 1997, σ. 361- 362).

Αποδεχόμαστε, επίσης, ότι η επικέντρωσή μας στο περιεχόμενο αφορά βέβαια στη νοηματική του διερεύνηση, δεν μπορεί όμως να μας πληροφορήσει για την απήχηση ή την επίδραση των μηνυμάτων στο κοινό. Αυτή θα ήταν μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση που θα έπαιρνε υπόψη την πεποίθηση ότι το ενήλικο κοινό-αποδέκτης είναι ήδη διαμορφωμένο απέναντι σε πολλά περιεχόμενα και τείνει να ακολουθεί ορισμένες κατευθύνσεις, έχει δηλαδή ήδη μια δομή διαθέσεων αξιολόγησης και αντίδρασης στο περιεχόμενο (Maletzke, 1991, σ. 43). Γενικά υπάρχει θεωρητική συμφωνία σχετικά με το ότι οι αποδέκτες των μηνυμάτων ανταποκρίνονται διαφορετικά παρά τη μαζικότητα πρόσληψης των μηνυμάτων, και με την σειρά τους διαμορφώνουν και οι ίδιοι τα μηνύματα αποδίδοντάς τους σημασίες όπως και εκείνοι που τα αποφασίζουν και τα παράγουν (Berger, 1998, σ. 28).

Ωστόσο δεν μπορούμε να δούμε το περιεχόμενο απομονωμένα από ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον που συγκροτείται από τις κεντρικές αξίες της κοινωνίας, την πολιτική κουλτούρα και την κοινή γνώμη που αλληλεπιδρά με τους διάφορους οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένων των οργανισμών ΜΜΕ. Οι εκδοτικές αποφάσεις (κατευθυντήριες γραμμές) έχουν μεγάλη επίδραση τόσο όσον αφορά στη συγκέντρωση της πληροφορίας όσο και στην κατασκευή της είδησης.

Οι περισσότερες έρευνες για τις μειονότητες/μετανάστες εστιάζουν σε ποσοτικές και ποιοτικές αναλύσεις του περιεχομένου των Μέσων. Αυτές οι προσεγγίσεις δεν απαντούν σε ερωτήματα, όπως το πώς οι ρεπόρτερ καλύ-

πουν τις μειονότητες, ποιο είναι το κύριο τους θέμα και τι στερεότυπα ή γενικεύσεις χρησιμοποίησαν οι δημοσιογράφοι. Με λίγα λόγια, ποιες είναι οι προηγηθείσες της όποιας αρνητικής κάλυψης αποφάσεις; Στην έρευνα που διενήργησε για να φωτίσει αυτές τις πτυχές ο Avraham (2002, σ. 69), εκτός από την κλασική ανάλυση περιεχομένου, πρόεβη σε συνεντεύξεις- βάθους με παράγοντες που αλληλεπιδρούν στην κατασκευή της όποιας μειονοτικής προσέγγισης.⁷ Η πρόσληψη του μετανάστη ως μέρους μιας «ειδικής» ομάδας σε μεγάλο βαθμό αντανακλά την «πραγματικότητα» του μετανάστη. Όμως, τελικά, δεν είναι ο μετανάστης ο αποδέκτης αυτής της εντύπωσης, αλλά κυρίως οι μη-μετανάστες, γεγονός ουσιαστικό για την τριγωνική σχέση που αποτυπώνεται στις εκφάνσεις της μαζικής επικοινωνίας. Το αν ο τρόπος παρουσίασης των μεταναστών υπαγορεύεται από αντιδραστικές και ρατσιστικές στάσεις ή αν συμβάλλει καθοριστικά στην εδραίωσή τους, είναι μια παραδοχή που δεν συνδέεται πάντα με άρρηκτες λογικές επαγωγές. Έτσι ο αναλυτής πρέπει να έχει υπόψη του στην έρευνά του την «τριγωνική σχέση ανάμεσα στο σκηνικό της δράσης, στην ανθρώπινη εικόνα για το σκηνικό αυτό και στην ανθρώπινη ανταπόκριση προς την εικόνα εκείνη που αυτοεξελισσεται πάνω στο σκηνικό» (Lippman, 1998, σ. 24), ακόμη και αν επιλέγει μία από αυτές τις δράσεις για την υλοποίηση της έρευνάς του.

3.1. Ο ελληνικός Τύπος

Έχοντας επιλέξει ως ερευνητικό πεδίο τον Τύπο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το περιβάλλον λειτουργίας του, τη «λογική» αυτού του μέσου, τις επιδράσεις των οργανωτικών του δομών στο περιεχόμενό του, με λίγα λόγια τον διαφορετικό του «ρόλο» στη μεσοποιητική διαδικασία αλλά και τα κοινά του

7. Οι συνεντεύξεις βάθους υπήρξαν πολύ επιβοηθητικές και βοήθησαν να εξηγηθούν οι μηχανισμοί που οι πολιτιστικές και επαγγελματικές «παραδοχές» διαμορφώνουν την εικόνα των μειονοτήτων. Η ανάλυση των δεδομένων υπέδειξε, μεταξύ άλλων, ως παράγοντες αρνητικής απεικόνισης, το κοινωνικό και επαγγελματικό υπόβαθρο των δημοσιογράφων, το τι αποτελεί είδηση όταν εστιάζουμε σε καταστάσεις «κρίσεων», την επιλογή των ενημερωτικών πηγών που ενισχύουν το τι αποτελεί είδηση, και πάνω από όλα την απόφαση τού να ορίσεις ποιο είναι το κοινό-στόχος της ενημέρωσης (οι γηγενείς ή οι άλλοι). Όλα τα προαναφερθέντα οδηγούν σε παραμορφώσεις της πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, κάθε ενημερωτικό Μέσο δημιουργεί δομές και σταθερές διαδικασίες με σκοπό να συγκεντρώσει και να κατασκευάσει ενδιαφέρουσες και πολιτιστικά αποδεκτές ειδήσεις. Με άλλα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον επηρεάζει τόσο τις αποφάσεις της ειδησεογραφικής κάλυψης όσο και τον προσδιορισμό του τι αποτελεί «είδηση» και ποιο είναι το κοινό- αποδέκτης (Avraham, 2002, σ. 69-71).

χαρακτηριστικά με τα λοιπά ΜΜΕ. Όσον αφορά στο περιβάλλον,⁸ τα ηλεκτρονικά μαζικά Μέσα στη χώρα μας ελέγχονται αποσπασματικά και λειτουργούν σε ένα απορρυθμισμένο περιβάλλον, γεγονός που επιδρά για ευνόητους λόγους αλληλεξάρτησης με τα έντυπα, σε όλα τα επίπεδα. Επίσης, η χώρα μας ως κράτος μέλος της ΕΕ, είναι αποδέκτης ευρωπαϊκών οδηγιών και παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Επιπλέον η ιδιωτικοποίηση των ΜΜΕ συνέπεσε με τη μαζική μετανάστευση προς την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, γεγονός που καθόρισε την ανάδειξη στο δημόσιο λόγο της θεματικής της μετανάστευσης. Για παράδειγμα, το Εθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο δεν εποπτεύει θεσμικά τον Τύπο, αλλά οπωσδήποτε οι συστάσεις ή οι κυρώσεις του προς τα ηλεκτρονικά Μέσα απηχούν και στα έντυπα και όχι μόνο λόγω της πολλαπλής εργασίας πολλών δημοσιογράφων αλλά και μέσω μιας γενικά αναπαραγόμενης δεοντολογίας. Όλα αυτά κατατείνουν στην ανάληψη εκ μέρους των ΜΜΕ ενός ρόλου «που αφορά τη διόρθωση των κακώς κειμένων σε πολλά κοινωνικά θέματα αλλά και στην επίδραση και το συναισθηματικό φορτίο που φέρουν οι λέξεις ξενοφοβία και ρατσισμός. Επιπλέον, επιστημονικοί και κοινωνικοί φορείς πιέζουν προς την κατεύθυνση μιας περισσότερο ψύχραιμης και ισορροπημένης καταγραφής της από τα ΜΜΕ αντί της μέχρι σήμερα επιφανειακής προσέγγισης».⁹ Υπάρχει δηλαδή ένα γενικότερο κλίμα «πολιτικής ορθότητας» που πρέπει να το έχουμε υπόψη μας κατά την ερμηνεία του περιεχομένου του Τύπου.

Εξετάζουμε λοιπόν τον ελληνικό Τύπο. Δεν συμπεριλαμβάνεται ο Τύπος των μεταναστών¹⁰ που κυκλοφορεί στη χώρα, ούτε ο Τύπος που απευθύνεται στους προνομιούχους ξένους που διαμένουν στη χώρα μας. Μια πρώτη

8. Βλ., ενδεικτικά, Παπαθανασόπουλος Στ., 1993, *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*, Αθήνα, Καστανιώτης· Παπαθανασόπουλος Στ., 1997, *Η δύναμη της τηλεόρασης, η λογική του Μέσου και η Αγορά*, Αθήνα, Καστανιώτης· Παπαθανασόπουλος Στ. (επιμ.), 2000, *Επικοινωνία και κοινωνία: Από τον εικοστό στον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης· Ζέρη Π., 1996, *Θεσμοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας.

9. Συνέδριο ΙΟΜ 14/2/2007, σχόλιο του Αλέξανδρου Ζαβού, προέδρου του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, Ζάππειο Μέγαρο με θέμα «Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η διαμόρφωση στερεοτύπων», που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων στο πλαίσιο της συμμετοχής του στο έργο «Οι διαστάσεις της ξενοφοβίας και η διαμόρφωση πολύπολιτισμικών προτύπων» της Κ.Π. Equal.

10. Ο συντονιστής του Ελληνικού Φόρουμ Μεταναστών κ. Μοαβία Αχμέτ, στο συνέδριο του ΙΟΜ 14/2/2007, έδωσε στοιχεία για ένα άγνωστο στο ευρύ κοινό θέμα, τον Τύπο των μεταναστών. Όπως είπε, στην Ελλάδα κυκλοφορούν 28 εφημερίδες σε 11 γλώσσες που απευθύνονται σε 1.500.000 μετανάστες. Όπως είπε ο κ. Μοαβία, στις συγκεκριμένες εφημερίδες, που συνολι-

λοιπόν διαπίστωση είναι ότι μελετάμε μια θεματική στη διαμόρφωση της οποίας δεν συμμετέχουν οι μετανάστες, ούτε ως «επικοινωνητές» ούτε ως κοινό- αποδέκτης.¹¹

Συνήθως ερευνάται ο πολιτικός Τύπος που στην χώρα μας έχει σαφείς και εγγενείς καταβολές πολιτικής και κομματικής εξάρτησης.¹² Από το σύνολό του μελετάται ο πολιτικός λόγος, η ειδησεογραφία, τα άρθρα γνώμης και η κριτική κοινωνικών στάσεων. Δηλαδή κυρίως η «είδηση» που η επικοινωνιακή θεωρία έχει αναδείξει ως προβλέψιμη «κατασκευή της πραγματικότητας» σε αντίθεση με το μη δημοσιογραφικό περιεχόμενο. «Η είδηση στηρίζεται σε ένα “γεγονός” έχει όμως μετασηματιστεί από τις επιδράσεις μιας σειράς καθοριστικών ιστορικοπολιτισμικών παραγόντων που διαμορφώνει και αναπαράγει ιδιαίτερα στενές σχέσεις του Τύπου με τους κοινωνικούς φορείς και κυρίως με τους πολιτικούς θεσμούς. Ο λόγος των αθηναϊκών εφημερίδων συνιστά εν πολλοίς μια γραφειοκρατικοποιημένη ανακατασκευή άλλων διαθέσιμων κοινωνικών λόγων –των βασικών πηγών πληροφοριών των δημοσιογράφων - κρατικοί μηχανισμοί, κυβέρνηση, δημόσιες αρχές, αστυνομία, ειδικοί, συνδικάτα, οργανισμοί, ειδησεογραφικά πρακτορεία κ.λπ.» (Κωνσταντινίδου, 2001, σ. 31). Επίσης για την ερμηνεία του υλικού μας, με δεδομένο ότι σκοπός της δημοσιογραφικής δουλειάς είναι η δημιουργία ειδήσεων, χρήσιμων επαγγελματικά και πολιτιστικά αποδεκτών, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας στην αξιολόγησή μας το πολλαπλώς αποδεδειγμένο ερευνητικά γεγονός, ότι δηλαδή «οι περισσότεροι εκδότες λειτουργούν με την πεποίθηση ότι οι μειονοτικές ομάδες δεν ενδιαφέρουν την πλειοψηφία του πληθυσμού, εκτός και αν αποτελούν απειλή για την κοινωνική ευταξία» (Avraham et al., 2000· Wolfsfeld et al., 2000, σ. 70), γεγονός που, σε συνδυασμό με την εκ των πραγμάτων ενδεή τους διαβίωση, δίνει υψηλότερα ποσοστά στη θεματική της εγκληματικότητας των οικονομικών μεταναστών και την κάλυψή της από τον Τύπο.

κά έχουν κυκλοφορία 50.000 αντίτυπα, δεν γράφει κανένας Έλληνας, ενώ αποφεύγουν να θίξουν ζητήματα ρατσισμού εκτός και αν αυτά ανοίξουν στα ελληνικά ΜΜΕ.

11. Στο παρόν κείμενο με τον όρο ελληνικός Τύπος αναφερόμαστε στον αθηναϊκό, εθνικής εμβέλειας Τύπο. Σημειώνουμε ότι και η παρούσα έρευνα ανέδειξε ότι για την ενημέρωση και πληροφόρησή τους σε θέματα που αφορούν στην παραμονή και στην ένταξη τους στην οικονομία και την ελληνική κοινωνία, οι μετανάστες αξιοποιούν κυρίως άτυπα δίκτυα επικοινωνίας, όπως προσωπική επαφή με μέλη της οικογένειάς τους που ήδη έχουν εισέλθει στη χώρα ή με άλλα άτομα της εθνικότητάς τους. Η ενημέρωσή τους επίσης γίνεται είτε από το μεταναστευτικό Τύπο είτε από τα σωματεία, τις ενώσεις τους και τους συνδικαλιστικούς φορείς.

12. Βλ. σχετικά, Κορνηνού Μαρία, 1990· Κορνηνού Μαρία, 1988· Ψυχογιός Δημήτρης, 2004, σ. 354-496.

3.2. Ερευνώντας το περιεχόμενο – στερεότυπα

Τα Μέσα, όπως έχουμε προαναφέρει, παρέχουν τα γνωστικά εκείνα πλαίσια που επιδρούν στην πρόσληψη και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Συγκροτούν ένα σημαντικό σχετικά συμβολικό κόσμο που προσανατολίζει τις ανθρώπινες αξίες, στάσεις και συμπεριφορές. Η ερευνητική προσέγγιση του περιεχομένου του Τύπου συνίσταται στην ανίχνευση των αρνητικών προσδιορισμών που αποδίδονται στον «άλλο», τον μετανάστη, γεγονός που υπαγορεύει την εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Ωστόσο το «κείμενο» που ερευνούμε ορίζεται τόσο από αυτά που λέει όσο και από εκείνα που αποσιωπά και νοηματοδοτείται, μεταξύ άλλων, και από τη «μορφολογία» της παρουσίας ή αποφυγής δημοσίευσής του. Η στερεοτυπική σκέψη,¹³ η προκατάληψη και η κοινωνική διάκριση, εκδηλώνονται και άτυπα.¹⁴ Η αναπαραγωγή του ρατσιστικού λόγου μπορεί να γίνεται και μέσα από τη ρητή του καταδίκη. Μπορεί ακόμα να δανείζεται επιχειρηματολογία της άλλης πλευράς (π.χ. «επιλεγμένη» μετανάστευση, ή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων). Μπορεί επίσης να εκφράζεται ρητορικά.¹⁵ Ο πολιτικός λόγος για τη μετανάστευση εμπεριέχει πάντα την αντίθεση «εμείς – οι άλλοι», είτε χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο της εθνικής ταυτότητας (δεξιά – άκρα δεξιά) ή αυτό της ενσωμάτωσης και κοινωνικής ένταξης. Το διχοτομικό αυτό τμήμα εδράζεται και σε μία δομική πλέον παγκόσμια διαίρεση, «υπανάπτυκτων» και «υπερα-

13. «Στερεότυπα» και «στάσεις» (attitudes) ονομάζονταν οι απόψεις και οι ιδέες του κοινού που δύσκολα μπορούν να αλλάξουν (οι ομοειδείς ιδέες που ανέδειξε ο Ράις στην εμπειρική έρευνα μέσων από τη δεκαετία του 1930) Όπως όμως σχολιάζει ο Prokop «οι ερευνητές δεν αναρρωτήθηκαν ποτέ αν αυτές οι σταθερές απόψεις του κοινού δεν θα μπορούσαν να εξηγηθούν και με την λογική. Αντί γι αυτό εξέλαβαν αξιωματικά τις “μη – ορθολογικές προδιαθέσεις” που αντιστέκονται σε όλες τις επιρροές» (Prokop, σ. 184).

14. Οι διαπιστώσεις αυτές προκύπτουν από την εξέταση πολλών εμπειρικών δεδομένων. Βλ., ενδεικτικά, «Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των Ομογενών, Μεταναστών Προσφύγων», DREAM - Κ.Π. EQUAL, «Δίκτυο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξеноφοβίας στα ΜΜΕ, Θεσ/νίκη 2004' έρευνα Ανθόπουλου (2001): Στην έρευνά του διαπίστωσε την αναπαραγωγή ρατσιστικών αντιλήψεων από τα ΜΜΕ με ένα έμμεσο και συγκαλυμμένο τρόπο που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο ρατσιστικό λόγο (σ. 28) Παύλου (1999): Η έρευνα ανέδειξε τον καταλυτικό ρόλο των ΜΜΕ στη νομιμοποίηση ρατσιστικών αντιλήψεων. Τόνισε την δυνατότητα των ΜΜΕ να «κατασκευάζουν ειδήσεις και να επινοούν την πραγματικότητα (σ. 29).

15. Βλ. σχετικά, Κωνσταντινίδου (2001, σ. 61) «για να μπορέσουν να συνυπάρξουν και οι δύο σηματοδοτικές πρακτικές ταυτόχρονα κατά κανόνα υιοθετείται είτε η τυπική εξισορρόπηση «αντιτιθέμενων» απόψεων προς όφελος μιας «αντικειμενικής» και «νηφάλιας» αντιμετώπισης του ζητήματος είτε η σελιδοποιητική απόσταση».

νεπτυγμένων». Κεντρική θέση στο λεξιλόγιο του σύγχρονου ρατσισμού καταλαμβάνει η «διαφορά» η οποία μάλιστα αναγορεύεται σε απόλυτη αξία (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 146-147). Ποιος όμως είναι ο άλλος; Κανείς δεν μπορεί να πει ακριβώς ποιος είναι ο άλλος, τονίζει ο Μπαλιμπάρ (1991, σ. 71).

Ο «λόγος» που στοχεύουμε να ερμηνεύσουμε, εκφερόμενος στο πλαίσιο της μαζικής επικοινωνίας δεν είναι απλά συμβολικός και βαθύτατα ιδεολογικός, όσον αφορά στο μετασχηματισμό της κοινωνικής συναίνεσης/διαφωνίας της ύπαρξης του «άλλου». Είναι επιπλέον λανθάνων, υποκείμενος σε μεταμορφώσεις, συχνά συνυφασμένος με «-ισμούς» και αλληλοϋποστηριζόμενες ιδεολογίες. Από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, ο Lippman ανέδειξε το ρόλο των φαντασιώσεων, των συμβόλων και κωδίκων στη συγκρότηση της «κοινής γνώμης» και την αξία τους στην υφιστάμενη κοινωνική διάταξη (Lippman, 1998). Ο «λόγος» που σχηματοποιεί την ταυτότητα και περιγράφει την ετερότητα, που στηρίζεται δηλαδή στη «διαφορά» είναι φορτισμένος ιδεολογικά με ποικίλες εννοιολογικές γειτνιάσεις και μεταμορφώσεις. Η αποκάλυψη αυτών των μεταμορφώσεων υπαγορεύει την αναζήτηση ποιοτικών μεθόδων έρευνας, ικανών να φανερώσουν συνδηλώσεις και υποδηλώσεις.

Περαιτέρω πρέπει να διατυπώσουμε τις υποθέσεις εργασίας, τις εννοιολογικές κατηγοριοποιήσεις προσέγγισης και ταξινόμησης του ερευνητικού μας υλικού. Στο στάδιο αυτό αποφασίζουμε το πλαίσιο (γενίκευση ή εξατομίκευση) του γεγονότος, τις αναγωγές δηλαδή του περιεχομένου είτε στις δομές είτε στα άτομα. Επίσης αντιμετωπίζουμε διάφορα ζητήματα που μας θέτει η διερεύνηση του περιεχομένου, όπως φερ' ειπείν το αν θα αξιολογήσουμε την κριτική ή επικριτική στάση των συντακτών ενός άρθρου κι αν ναι, πώς θα την ερμηνεύσουμε, ως δεοντολογία ή ως ιδεολογία; Σε κάθε περίπτωση καλείται ο εκάστοτε ερευνητής, αφού τοποθετηθεί θεωρητικά, να διαχειριστεί την αποδοχή των νοημάτων αποστασιοποιημένα, γιατί συντείνει στο αναπαριστώμενο γεγονός, είτε αντιμετωπίζοντας τους απειλητικούς «άλλους» ως «πρόβλημα» που μεταθέτει την ευθύνη στο κράτος ή ως αιτούντες ανθρωπιστικής αντιμετώπισης και καταδίκης της ξеноφοβίας.

Συνοπτικά, οι επικοινωνιακές επιδράσεις εντοπίζονται στη διαδικασία της κατασκευής νοήματος, της συμβολικής επεξεργασίας, της κατανόησης και της ανάκλησης της δομής της γνώσης που μεταδίδεται από την παραγωγή των μέσων (Berger, 1998, σ. 145). Ωστόσο, αν ασχολούμαστε με τις σωρευτικές επιδράσεις χωρίς να βαθαίνει η ανάλυση στις διαδικασίες κατανόησης, υπάρχει ο κίνδυνος να αποδίδονται οι επιδράσεις στα περιεχόμενα όπως προσλαμβάνονται από τους αναλυτές. Σε κάθε περίπτωση, ο εντοπισμός της

αντιστικτικής σχέσης του καλού-κακού ή του θύματος-δράστη δεν αποκλίνει καθόλου από τη στερεοτυπία, παρά την κριτική στάση απέναντι στο ρατσισμό και στον εθνοκεντρισμό της επίσημης ή άτυπης κοινωνικής αντίδρασης.

4. Μέθοδοι έρευνας

Έχουμε ως εδώ λοιπόν συζητήσει το γιατί εμπλέκονται τα ΜΜΕ, σε ποιο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο τοποθετείται η διερεύνησή τους, καθώς και τα δυναμικά ερευνητικά αντικείμενα (οργανωτικές δομές και επιδράσεις στους επικοινωνητές, στο κοινό και στο παραγόμενο μήνυμα) τα οποία και δεν εξετάζουμε όταν προτάσσουμε το περιεχόμενο, παρόλο που προκύπτουν αναγκαστικά στην πορεία της εξέτασης του ρόλου τους. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλοί τομείς της θεωρίας της επικοινωνίας που ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με το περιεχόμενο, δεν υπάρχει συναίνεση για το ποια είναι η καταλληλότερη μέθοδος έρευνας ή ποια θέματα είναι πιο κατάλληλα για την αρτιότερη ανάλυση των «επικοινωνιακών θεμάτων». Ακόμη, οι πρόσφατες τάσεις στην επικοινωνιακή θεωρία για την κατασκευή της πραγματικότητας από τα Μέσα ανοίγουν ένα τεράστιο ορίζοντα προσεγγίσεων και ερευνητικών τεχνικών.

Το οπλοστάσιο της επικοινωνιακής έρευνας διαθέτει ποικιλία ερευνητικών μεθόδων προς επιλογή της καταλληλότερης, ανάλογα με τον ερευνητικό στόχο και σε στάθμιση πάντα των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της κάθε προσέγγισης. Αναφέρουμε επιγραμματικά βασικές μεθόδους:¹⁶ Έρευνες γνώμης για τη χρήση των Μέσων (Surveys Interviews and Questionnaires), Ανάλυση κοινωνικών ρόλων για την ανάδειξη μοντέλων (pattern) συναναστροφής και συμπεριφοράς που αποδίδουν «ταυτότητα» στο πλαίσιο μια κοινωνικής δομής, Συνέντευξη βάθους, Ρητορική ανάλυση (για τη διερεύνηση της πειθούς), Έρευνα αρχείου και ιστορική έρευνα, Ομάδες εστίασης (Focus Group), Πειραματικά ερευνητικά προγράμματα, Συμμετοχική παρατήρηση, Συγκριτική ανάλυση, Ανάλυση Περιεχομένου, Λόγου, Κειμένου.

Η παραδοχή της «μεσοποιητικής» διαδικασίας των ΜΜΕ, σε αντίθεση με την αντίληψη περί «πανίσχυρων μέσων», έχει σηματοδοτεί από μια απομάκρυνση από τις ποσοτικές μεθόδους» (Κουέλ, 1997, σ. 496-503) και μια στροφή προς την προσέγγιση του περιεχομένου με ποιοτικές μεθόδους.

16. Βλ. αναλυτικότερα στο βιβλίο του *Media Research Techniques*, όπου ο Berger παρουσιάζει αναλυτικά τις τεχνικές έρευνας και τις δυνατότητες και ανεπάρκειες ή προβλήματα των εφαρμογών τους.

4.1. Ανάλυση περιεχομένου – ανάλυση κειμένου – ανάλυση λόγου

Θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις βασικές προσεγγίσεις έρευνας του κειμένου των Μέσων και την εξέλιξή τους, ξεκινώντας από την ανάλυση περιεχομένου η οποία είναι μια ποσοτική κυρίως μέθοδος με σημαντικά όμως ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Οι ορισμοί που έχουν δοθεί για να περιγράψουν αυτήν την ερευνητική τεχνική είναι πάρα πολλοί και, όπως παρατηρεί ο Berelson, όλοι συμπίπτουν σε ορισμένα χαρακτηριστικά της, όπως η εφαρμογή της στις κοινωνικές επιστήμες για τον προσδιορισμό των επικοινωνιακών επιδράσεων, μέσω συντακτικών ή σημασιολογικών διαστάσεων της γλώσσας, καθώς και το γεγονός ότι πρέπει να είναι «αντικειμενική», «ουστηματική» και «ποσοτική» (Berelson, 1952, σ. 14-15).¹⁷ «Η ανάλυση περιεχομένου είναι μία τεχνική έρευνας για να εξάγουμε αναπαραγόμενα (replicable) και αξιόπιστα συμπεράσματα, από τα δεδομένα στο περιεχόμενό τους» (Krippendorff, 1980, σ. 21). Είναι μια διακριτική τεχνική που μπορεί να διαχειριστεί αδόμητο υλικό και να επεξεργαστεί συμβολικές φόρμες διαχειριζόμενη μεγάλους όγκους δεδομένων. (Krippendorff, 1980, σ. 29-31). Βασίζεται στη μέτρηση και σε αντιπροσωπευτικότητα δείγματος, προσπαθώντας να μάθει κάτι για τους ανθρώπους εξετάζοντας αυτό που παράγουν (γραπτό κείμενο, εικόνα, ταινία, σκίτσο κ.λπ.). Η ανάλυση περιεχομένου προϋποθέτει ότι τα συμπεριφοριστικά μοντέλα, οι αξίες και συμπεριφορές που υπάρχουν στο υλικό, αντανακλούν και επηρεάζουν τις αξίες και τις στάσεις των ανθρώπων που δημιουργούν το υλικό. Ερευνά με άλλα λόγια την «πρόθεση του επικοινωνητή». Από μόνη της όμως, ως ερευνητική τεχνική, δεν δίνει άμεσα δεδομένα για τη φύση του επικοινωνητή. Γι' αυτό περιορίζεται στην ταξινόμηση, περιγραφή και ανάλυση του προφανούς περιεχομένου της επικοινωνίας (Berger, 1998, σ. 23). Το πρόβλημα ερμηνείας των συλλεγόμενων, μετρήσιμων και συγκρίσιμων πληροφοριών παραμένει. Η ανάλυση του περιεχομένου δεν δίνει απαντήσεις σε ζητήματα ερμηνείας ή αντιδράσεων σε λεπτές νοηματικές αποχρώσεις και σύνθετες σημασίες (Fiske, 1992, σ. 37). Σχηματοποιεί και αναλύει «ουστήματα μηνυμάτων», δεν είναι όμως από μόνη της επαρκής στο να αναδείξει την πολύπλοκη διαδρομή από το εμφανές στο λανθάνον μήνυμα. Ο όρος «κείμενο» δεν περιορίζεται στην έντυπη του μορφή, αλλά ορίζεται ως σημείο συνάντησης με τον «αναγνώστη»- αποδέκτη του.¹⁸

17. Αν και σημειώνουμε, ότι σύντομα προστέθηκε και η ποιοτική διάσταση στην ποσοτική ανάλυση (Berelson, 1952, σ. 115).

18. Ο όρος «κείμενο» (text) χρησιμοποιήθηκε με δύο βασικές έννοιες: η μία αναφέρεται στο

Ο δομομοός και η σημειολογία δίνουν διέξοδο στους περιορισμούς της παραδοσιακής ανάλυσης περιεχομένου, χωρίς να τίθεται θέμα υπεροχής μιας μεθόδου έναντι της άλλης.¹⁹ Όροι όπως: σημείο, σημασιοδότηση, εικόνα, ενδείκτης, καταδήλωση, συμπαραδήλωση, αναφέρονται σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής νοήματος. Η σημειωτική έχει τρία πεδία μελέτης:

μήνυμα αυτό καθαυτό. Ο Φίσκε πρότεινε ως εναλλακτική χρήση να διατηρηθεί ο όρος «κείμενο» για να υποδηλώσει το νοηματικό αποτέλεσμα της «συνάντησης» του περιεχομένου με τον αναγνώστη. Υπάρχουν δύο βασικές προσεγγίσεις στη μελέτη της επικοινωνίας: Η πρώτη βλέπει την επικοινωνία σαν μετάδοση μηνυμάτων. Η δεύτερη, την προσεγγίζει σαν παραγωγή και ανταλλαγή νοημάτων, δηλαδή μελέτη της επικοινωνίας είναι η μελέτη του κειμένου και της κουλτούρας με βασική της μέθοδο την σημειωτική (Fiske, 1992, σ. 18).

19. Παρουσιάζουμε εδώ την έρευνα του Γαλάνη ως ένα παράδειγμα σύνθετης μεθοδολογικής αναλυτικής περιεχομένου εφαρμογής σε έντυπα. Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί το είδος της πληροφόρησης που δίνουν τα εξεταζόμενα έντυπα (περιοδικά Stern, Quick και Spiegel) σχετικά με τους μετανάστες, οι διαφορές τους στην πληροφόρηση, οι διαφορές σε σχέση με τις διαφορετικές εθνικές ομάδες και, τέλος, η μεταβολή στην αρθρογραφία σε σχέση με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Η τελευταία διερεύνηση στηρίχθηκε στην ερευνητική υπόθεση ότι η οικονομική ανάπτυξη ή η στασιμότητα ή η κρίση σχετίζεται αντίστοιχα με «θετική», ή μάλλον «αρνητική» ή και πιο «αρνητική» προβολή της εικόνας των μεταναστών από τα ΜΜΕ. Για τον ορισμό της κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης στην εξεταζόμενη χρονική περίοδο (εικοσιτρία έτη) υπολογίστηκαν διάφορα ετήσια και μηνιαία στατιστικοοικονομικά μεγέθη, όπως: ισοζύγιο πληρωμών, καθαρό εγχώριο προϊόν, πληθυσμός Γερμανών και αλλοδαπών, εργαζόμενοι και άνεργοι Γερμανοί και αλλοδαποί, ακάλυπτες θέσεις εργασίας. Έτσι στοιχειοθετήθηκαν οι φάσεις οικονομικής ανάπτυξης, οικονομικής στασιμότητας και οικονομικής κρίσης. Τα κείμενα εξετάστηκαν μορφολογικά με τη χρήση της «απλής» μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου, αναλύθηκαν γλωσσικά (δημιουργία «λέξικού» και σχηματισμό «κατηγοριών» και «υποκατηγοριών») με την «ηλεκτρονική μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου» οι δε φωτογραφίες αναλύθηκαν με την μέθοδο της «σημειολογικής διαφοροποίησης». Με την παραδοχή ότι η αντιπαράθεση με τα κείμενα διαμορφώνεται τόσο με τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της δομής των κειμένων όσο και με τα μορφολογικά, εφαρμόστηκαν κριτήρια, όπως η πολυπλοκότητα του κειμένου (απόσταση κειμένου – αναγνώστη σε μορφολογικό επίπεδο) με παραμέτρους μέτρησης τον αριθμό προτάσεων ανά άρθρο, τον αριθμό λέξεων ανά πρόταση καθώς και το ποσοστό διαφορετικών λέξεων στο σύνολο του αριθμού των λέξεων. Εξετάστηκαν άρθρα των οποίων το μικρότερο μήκος ήταν τουλάχιστον 0,1 της σελίδας (10 προτάσεις). Το περιεχόμενο των κειμένων των άρθρων περιελάμβανε τις παραμέτρους της «εθνικότητας» (και διάφορες υποκατηγορίες της), του «επίπεδου παρουσίας» (ατομική, ειδική ομαδική, ανώνυμη παρουσίαση) και το «θέμα» του άρθρου σε συνδυασμό με οκτώ θεματικές υποκατηγορίες. Για την ανάλυση περιεχομένου σε επίπεδο λέξεων, στις παραπάνω παραμέτρους, προστέθηκαν άλλες κατηγορίες, ενσωματώθηκαν καινούργιες ή έγιναν εννοιολογικές διαφοροποιήσεις και άλλες κατηγοριοποιήσεις. Για την ανάλυση των φωτογραφιών του κειμένου χρησιμοποιήθηκαν ως μορφολογικές παράμετροι: το τμήμα της φωτογραφίας σε σχέση με το κείμενο, ο αριθμός των φωτογραφιών και το μέγεθος των φωτογραφιών. Για την αξιολόγησή τους χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της «σημειολογικής διαφοροποίησης» (μοντέλο σημασιολογικού χώρου) και έξι ομάδες τακτικών αναγνωστών των περιοδικών.

το ίδιο το σημείο, τους κώδικες ή τα συστήματα στα οποία οργανώνονται τα σημεία και τέλος την κουλτούρα μέσα στην οποία λειτουργούν οι κώδικες και τα σημεία. Στη σημειωτική ο δέκτης θεωρείται ότι παίζει έναν πολύ ενεργητικότερο ρόλο, γι αυτό προτιμάται ο όρος «αναγνώστης» (ακόμη και μιας φωτογραφίας ή ζωγραφικού πίνακα).²⁰

Οι σημειωτικές σπουδές στη μαζική επικοινωνία (στα τέλη της δεκαετίας του 1960 αρχές 1970) ήταν πολύ διαφορετικές από σήμερα. Χαρακτηριζόταν από την ανωτερότητα της σημειωτικής, μια προσέγγιση που υπέθετε ότι τα μέσα ήταν οχήματα παραγωγής και διανομής μηνυμάτων και κειμένων: η ανάλυση δεν εστίαζε στα μέσα και στις λειτουργίες τους αλλά στα σημειωτικά αντικείμενα. Η ανάλυση κειμένου (textual analysis) προσέγγιζε τις πολιτιστικές σπουδές και, αφορούσε κυρίως «στον τρόπο που δομούνται τα κείμενα, τι εννοούν, πως το εννοούν», με άλλα λόγια χρησιμοποιούσε ένα μίγμα σημειωτικών, δομικών και λογοτεχνικών προσεγγίσεων. Ο πρώτος σκοπός μιας τέτοιας προσέγγισης ήταν να διευκρινίσει τον ιδεολογικό χαρακτήρα της μαζικής επικοινωνίας. Στη συνέχεια, η ανάλυση κειμένου αντικατέστησε την ανάλυση περιεχομένου (αν και περισσότερο θεωρητικά παρά στην ερευνητική πρακτική), στο βαθμό που αντιμετωπιζόταν η πολυπλοκότητα του κειμένου σαν ένα όλο σημασία σημείο αναφοράς, παρά σαν απομονωμένα μηνύματα που θεωρούνταν αντιπροσωπευτικά στη διαδικασία της σημασιολόγησης (όπως στην ανάλυση περιεχομένου).

20. Ο Peirce θεωρεί ως σημείο αυτό στο οποίο αναφέρεται και αυτούς που το χρησιμοποιούν ως τα τρία άκρα ενός τριγώνου (σημείο – ερμηνευμα – αντικείμενο). Όπως τονίζεται από τον Saussure, το σημείο αποτελείται από τη φυσική του μορφή και από μια συνδεδεμένη με αυτό έννοια που με τη σειρά της αποτελεί μια αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας (σημαίνον - σημαινόμοιο / σημασιολόγηση: νόημα). Το σημείο σχετίζεται με την πραγματικότητα μόνο διαμέσου των αντιστοίχων εννοιών που έχουν οι χρήστες του. Ο Μπαρτ χρησιμοποίησε τον όρο «αγκυροβόληση» για να περιγράψει την λειτουργία των λέξεων που χρησιμοποιούνται ως λεζάντες φωτογραφιών. Οι οπτικές εικόνες είναι πολύσημες, υποδηλώνουν μια κινούμενη αλυσίδα σημειομένων, καταπολεμώντας έτσι τον τρόπο των αβέβαιων σημείων. Μια άλλη λειτουργία της αγκυροβόλησης είναι η «κατονομασία»: αυτή δηλώνει τι παριστάνει η φωτογραφία κι έτσι μας βοηθά να την εντάξουμε με ακρίβεια στην εμπειρία μας για τον κόσμο. Συνεπώς, οι λέξεις καθοδηγούν την ανάγνωσή μας. Μας λένε γιατί η φωτογραφία θεωρήθηκε αξία να τραβηχτεί και πώς πρέπει να τη διαβάσουμε. Μας καθοδηγούν στην «προτιμητέα ανάγνωση» (όπως το έχει ονομάσει ο Stuart Hall): α) κυρίαρχο σύστημα ή κυρίαρχος κώδικας, είναι αυτός που μεταφέρει τις κυρίαρχες αξίες και τις προτιμητέες αναγνώσεις της κοινωνίας β) υποτελής σύστημα ή διαπραγματευμένο κώδικα, είναι αυτό που αποδέχεται τις κυρίαρχες αξίες και την υπάρχουσα κοινωνική δομή αλλά είναι έτοιμο να υποστηρίξει ότι κάποια συγκεκριμένη ομάδα χρειάζεται βελτίωση της κοινωνικής της θέσης (Fiske, 1992, σ. 136-137).

Πιο πρόσφατα, ο διάλογος μεταξύ επικοινωνιακής έρευνας και σημειωτικών σπουδών συντέλεσε στην ανάδυση μιας διαφορετικής προσέγγισης στην ανάλυση λόγου που χαρακτηρίζεται από το ενδιαφέρον για το λόγο σε όλα τα κειμενικά και εξω-κειμενικά συστατικά του και αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως κοινωνικό δεδομένο. Αυτή η νέα κατεύθυνση διευρύνει το πεδίο έρευνας αλλά ενέχει τον κίνδυνο των εννοιολογικών διευρύνσεων κατά την εφαρμογή της ανάλυσης λόγου (discourse analysis) στα Μέσα (Berger, 1998, σ. 142). Η έρευνα στα Μέσα τείνει να μετακινηθεί από επιδράσεις που συναρτώνται με το χρόνο, προς την ανάδειξη των διαχρονικών επιδράσεων, όχι αποκομμένων από ένα χρονικό συνεχές αλλά σε συνύπαρξη με αυτό, γεγονός που ενθαρρύνει με τη σειρά του μια μετακίνηση από την εστίαση του ενδιαφέροντος στην ανάλυση των «περιεχομένων» προς την εξέταση του Λόγου των Μέσων (media discourse) και επιπλέον εξηγεί τις αμοιβαίες προσπάθειες κατανόησης μεταξύ της επικοινωνιακής έρευνας, της σημειωτικής προσέγγισης και της ανάλυσης λόγου (M. Wolf, 1998).

Στα μεταγενέστερα χρόνια, η εξέλιξη των δύο «δογμάτων» –σημειωτικής και επικοινωνιακής έρευνας– πήρε άλλες κατευθύνσεις. Η σημειωτική γρήγορα ξεπέρασε την έννοια του «κώδικα» και την ιδέα του μοντέλου του κλειστού κειμένου. Η επικοινωνιακή έρευνα απομακρύνθηκε από επιδράσεις (αν και πρόσφατα υπάρχει ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον) και συγκεντρώθηκε σε άλλα θέματα όπως η κοινωνιολογία και τα οικονομικά της παραγωγής των μέσων (Berger, 1998, σ. 145). Μόνο τα τελευταία δέκα χρόνια εμφανίστηκαν διαφορετικές οπτικές έρευνας που επιστούν την προσοχή εκ νέου, σε κατά κάποιο τρόπο αγνοημένα θέματα όπως στους παράγοντες που αφορούν στο κοινό το οποίο όμως αλληλεπιδρά με τα κείμενα των μέσων.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι εξελίξεις στη θεωρία της επικοινωνίας και κυρίως η έμφαση στην κατασκευή της πραγματικότητας από τα Μέσα, καθώς και η ανάδειξη του ρόλου του «δημιουργού» – λήπτη μηνυμάτων και του επίσης «δημιουργού»- επικοινωνητή, οδήγησαν σε πιο σύνθετες μορφές έρευνας των Μέσων και Ανάλυσης Λόγου (discourse analysis). Υπήρξε μετακίνηση από τις αυστηρά αντικειμενικές και ποσοτικές μεθόδους ανάλυσης περιεχομένου προς ποιοτικότερες ή και πιο σύνθετες ερευνητικές μεθόδους. Η επικοινωνιακή έρευνα έχει πλέον προσανατολισθεί στην κειμενική (textual) επικοινωνία και έτσι έχει καταφέρει να συμπεριλάβει τη φύση και τη δυναμική των επιδράσεων της μαζικής επικοινωνίας στο κοινωνικό σύστημα, σε όλη τους την πολυπλοκότητα.

4.2. Θεματικές ταξινομήσεις παραστάσεων του άλλου

Στη συνέχεια, αφού επιλέξουμε μέθοδο ή συνδυασμό μεθόδων χρειαζόμαστε εννοιολογικά σχήματα – κατηγορίες ανάλυσης του «διαμεσολαβημένου» από τα Μέσα λόγου. Παρουσιάζουμε ορισμένες θεματοποιήσεις που αντλήθηκαν από την ενδεικτική επισκόπηση προηγούμενων ερευνών.

Κατά την επεξεργασία των δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ESS), προκύπτει η αντιμετώπιση του «άλλου» ως «απειλή» και στη συνέχεια ταξινομείται, βάσει των κοινωνικών ομάδων που την εκφράζουν, σε τρεις αδρές κατηγορίες: Απειλή που προσλαμβάνεται ως προσωπική απειλή κατά της κοινωνικής και οικονομικής θέσης εκείνου που την εκφέρει, απειλή που προσλαμβάνεται ως προσωπική απειλή κατά της ατομικής ασφάλειας και ιδιοκτησίας και, τέλος, συνολική απειλή για τη συνοχή της υφιστάμενης κοινότητας (Μαλούτας κ.ά., 2007, σ. 83).

Αντίστοιχα, έρευνα του Γαλάνη έδειξε ότι η θεματοποίηση των μεταναστών από τα ΜΜΕ βασίζεται κυρίως στους φόβους και τις ανασφάλειες του πληθυσμού είτε υπό τη μορφή της κοινωνικής απειλής είτε υπό τη μορφή της «προσωπικής απειλής» (βλ. Γαλάνη, 2003, σ. 248-249).

Σε έρευνα του Κέντρου Μεταπληροφόρησης για Μετανάστες, Παλινοστούντες, Πρόσφυγες, διαπιστώθηκαν τα εξής σχήματα ουσίας στον γραπτό Τύπο: Κόστος – Ωφέλεια, Απειλή – Ασφάλεια, Υστέρηση – Δικαίωμα, Αγνοιστής – Λαθραίος. Τα σχήματα αυτά συνδέουν τη μεταναστευτική παρουσία με (δήθεν) ηθικά αρχέτυπα που καθορίζουν τους όρους ένταξης στον τόπο υποδοχής. Διερευνούν αν ο μετανάστης έχει τη δυνατότητα να κερδίσει την αποδοχή. Η έννοια λαθραίος δεν χρησιμοποιείται με κριτήριο τον τρόπο εισόδου ή παραμονής, αλλά με κριτήριο τον τρόπο και τις συνήθειες ζωής.²¹

Στην έρευνα «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991 – Απριλίου 1993»,²² αναδείχθηκε επίσης η κυριαρχία και αναπαραγωγή του στερεοτυπικού και ανορθολογικού «λόγου» στον Τύπο. Από την ανάλυση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων, προέκυψε ότι η στάση του ελληνικού Τύπου για το μακεδονικό ζήτημα και τη γιουγκοσλαβική κρίση ήταν εθνοκεντρική. Η στάση αυτή του Τύπου εντάσσεται στην ευρύτερη εθνικιστική έξαρση της περιόδου. Η διαμεσολάβηση των

21. Βλ. Πορίσματα έρευνας, «ΚΕΜΜΕΠΑΠ – ΗΦΑΙΣΤΟΣ», 2004, σ. 36-37.

22. Βλ. Αρμενάκης Α, Γκοτσόπουλος Θ., Δεμερτζής Ν., Παναγιωτοπούλου Ρ., Χαραλάμης Δ., 1996, «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991 – Απριλίου 1993», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ.188-231.

ΜΜΕ, επίσης, συνέβαλε στην έκταση και έξαρση του εθνικισμού και της ξενοφοβίας αναπαράγοντας γνωστές κοινωνικές διαιρέσεις και συνταυτίσεις. Επίσης, προέκυψε ότι στο χώρο του Τύπου, το ορθολογικό περιεχόμενο στη δημόσια χρήση του λόγου, περιθωριοποιείται (Αρμενάκης Α., κ.ά, 1996, σ. 188-31). Επιπλέον, η επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων αυτής της έρευνας²³ ανέδειξε ότι το σύνολο των αναπαραστάσεων και αντιλήψεων για την εθνική ταυτότητα συνίσταται σε μια βαθύτατα ελληνοκεντρική αυτο-εικόνα, μιας χώρας σημείο αναφοράς της διεθνούς κοινωνίας και μονίμως αδικημένης από τις μεγάλες δυνάμεις ή τους συμμάχους.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι ταξινομήσεις που προκύπτουν είναι διχοτομικές, είτε πρόκειται για το γενικό πλαίσιο απεικόνισης της κατοπρινικής έννοιας «ταυτότητα/ ετερότητα», είτε για την πρόσληψη «ανώτερων» και «κατώτερων» ξένων ή για ειδικότερα θέματα προστασίας και ασφάλειας του πληθυσμού.

Συνοψίζοντας, έχουμε μέχρι εδώ επιχειρήσει να δείξουμε την ιδεοτυπική χρήση των αντιλήψεων σχετικά με την εθνική ταυτότητα και τη μαζική επικοινωνία καθώς και να εξηγήσουμε την ερευνητική επιλογή της μετανάστευσης ως προσδιορισμό της ετερότητας. Επιπλέον, έχουμε συζητήσει τις άλλοτε εμφανείς, άλλοτε άδηλες εννοιολογικές συγγένειες και τις συναρθρώσεις τους στον πολιτικό λόγο και στο συλλογικό φαντασιακό. Αυτή η πολυπλοκότητα «διαμεσολαβημένη» από τα ΜΜΕ, δημιουργεί οπωσδήποτε προβλήματα στον ερευνητή.

5. Επίλογος

Η θεωρία της επικοινωνίας καθημερινά αναδεικνύει το εύρος του πεδίου έρευνας των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, τις πολυσχιδείς προσεγγίσεις της μελέτης τους και τα πολλαπλά και αλληλοεξαρτώμενα επίπεδα ανάλυσής τους. Η δυναμική σχέση μεταξύ της κοινωνίας και του θεσμού των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας θέτει πολλά μεθοδολογικά προβλήματα αλλά και επιλογές ερευνητικών μεθόδων. Τα χαρακτηριστικά και οι ιστορικές καταβολές εγχαράσσονται στο επιλεγέν Μέσο που λειτουργεί ως οργανισμός, σε συγκεκριμένο μεν χωροχρόνο αλλά και σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

23. Βλ. Παναγιωτοπούλου Ρ., 1996, «Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεοτύπων από τον Τύπο στο παράδειγμα του Μακεδονικού ζητήματος», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 232-274.

Επιπλέον, το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον επηρεάζει τόσο τις αποφάσεις της ειδησεογραφικής κάλυψης όσο και τον προσδιορισμό του τι αποτελεί «είδηση» και ποιο είναι το κοινό- αποδέκτης. Σε αυτήν την κατεύθυνση συνδράμουν πολλά εμπειρικά δεδομένα ερευνών που προσεγγίζουν τις ξενοφοβικές στάσεις και αντιλήψεις κυρίως του κοινού αλλά και των προσώπων που εμπλέκονται στην κατασκευή των ειδήσεων. Αυτή ακριβώς η συνθετότητα συνηγορεί στην αναζήτηση και εφαρμογή συνδυαστικών ερευνητικών μεθόδων και «ποιοτικότερων» προσεγγίσεων των μεθοδολογικών ζητημάτων που προκύπτουν. Είναι γενικά αποδεκτό από τις επικοινωνιακές θεωρήσεις ότι τα ΜΜΕ δεν απεικονίζουν την πραγματικότητα, αλλά κατασκευάζουν μια νέα πραγματικότητα, ακόμα και αν διαχειρίζονται τα αντικειμενικά δεδομένα, με τρόπο πραγματικό. Έτσι ο αναλυτής πρέπει να έχει υπόψη του, το σκηνικό της δράσης, την πρόσληψη αυτού του σκηνικού καθώς και την ανθρώπινη ανταπόκριση προς την εικόνα εκείνη που αυτοεξελίσσεται πάνω στο σκηνικό. Η παραδοσιακή ανάλυση του περιεχομένου, παρά τον ποιοτικό εμπλουτισμό της και την επάρκειά της στη σχηματοποίηση και ανάλυση «ουστήματος μηνυμάτων», δεν προσφέρεται πλήρως για την ανάδειξη των σημασιών και των νοηματικών αποχρώσεων του περιεχομένου. Η σχέση της κοινωνικής κουλτούρας και της κουλτούρας των Μέσων εντείνει την εφαρμογή της ανάλυσης λόγου καθώς και τις ποικίλες εφαρμογές της με τη σημειωτική, που διατίθενται για περαιτέρω εμβάθυνση.

Τέλος, η «πίεση» που δέχονται τα ΜΜΕ από θεσμούς εποπτείας και διάφορους επιστημονικούς και κοινωνικούς φορείς για δεοντολογική συμμόρφωση του περιεχομένου τους, έχει επιδράσει, σε αρκετές περιπτώσεις, στην απρόσκοπτη εμφάνιση στάσεων και στερεοτύπων στο «λόγο» των ΜΜΕ, καθιστώντας το ερευνητικό μας αντικείμενο ασαφές, υπόρρητο ή και συγκαλυμμένο. Αυτή η επίδραση σε συνδυασμό με τον διαπαιδαγωγικό ρόλο που συχνά αναλαμβάνουν τα ΜΜΕ, προκαλεί σύγχυση ερμηνείας και απαιτεί διεισδυτικές και σύνθετες ερευνητικές τεχνικές.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αρμενάκης Α., Γκοτσόπουλος Θ., Δεμερτζής Ν., Παναγιωτοπούλου Ρ. και Χαράλαμπος Δ., 1996, «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991 – Απριλίου 1993», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 188-231.

- Ασκούνη Ν., 1997, «Απέναντι σε δύο αντιθετικές φιγούρες του “εθνικού άλλου”:
στοιχεία από μια ανάλυση του λόγου των εκπαιδευτικών», στο Α. Φραγκουδάκη
και Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Τι είναι η πατρίδα μας -Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*,
Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, σ. 283-322.
- Βούλγαρης Γ. κ.ά., 1995, «Η πρόσληψη και αντιμετώπιση του “άλλου” στη σημερινή
Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επι-
στήμης*, τόμ. 5, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, σ. 81-100.
- Βρακοπούλου Κ., Γκίκα Σ., κ.ά. (επιμ.), 2004, «Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων
στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των ομογενών, μεταναστών και προσφύγων»,
ΑΠΘ, Οικονομικό τμήμα, τομέας Οικονομικής των επιχειρήσεων, Σχέδιο DREAM
- Κ.Π. EQUAL, «Δίκτυο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας
στα ΜΜΕ», Θεσσαλονίκη.
- Γαλάνης Γ., 2003, «Ελληνική κοινωνία και μετανάστευση», στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.),
*Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης: Η περίπτωση των Αλβανών
και Πολωνών Μεταναστών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών
Επιστημών, Αθήνα, εκδ. Gutenberg.
- Γαλάνης Γ., 1989, «Η εγκληματικότητα των μεταναστών στον Τύπο», στο *Επιθεώρηση
Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 74, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 91-140.
- Γεωργαράκης Ν., Δεμερτζής Ν., Καφετζής Π., Λίποβατς Θ., Μοσχονάς Γ., Παναγιω-
τοπούλου Ρ., Παπαρίζος, Α., Σοφός Σ., και Τσαγκαρουσιάνου Ρ., 1994, στο Δε-
μερτζής Ν. (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέ-
ας.
- Δοξιάδης Κ., 1995, «Εθνικισμός, ιδεολογία, μέσα μαζικής επικοινωνίας», Αθήνα,
εκδ. Πλέθρον.
- Ζέρη Π., 1996, *Θεομοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσ-
σέας.
- Fiske J. and Hartley J., 1992, *Η γλώσσα της τηλεόρασης*, Αθήνα, εκδ. Επικοινωνία και
Κουλτούρα, (τίτλος πρωτοτύπου: «Reading television», 1978, 1990).
- Fiske J., 1992, *Εισαγωγή στην επικοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Επικοινωνία και Κουλτούρα,
(τίτλος πρωτοτύπου: «Introduction to communication studies», 1982, 1989).
- Gellner E., 1992, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm E.J., 1994, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα,
μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ.Καρδαμίτσα.
- Κομνηνού Μ., 1990, «Κρίση Τύπου – κρίση εξουσίας: Οι εκλογές της 5ης 11.1989»,
στο Χ. Λυριντζής και Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκα-
ετία του 1980*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Κομνηνού Μ., 1988, «Κριτικός διάλογος ή κρίση του λόγου; Ερμηνεία για την δια-
φορετική θεωρητική προσέγγιση των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη Δύση και
στην Ελλάδα», στο Μ. Κομνηνού και Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία
και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.

- Κωνσταντινίδου Χ., 2001, «Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό Τύπο», Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα.
- Κωνσταντοπούλου Χ., Μαράτου- Αλιμπράντη Λ., Γερμανός Δ. και Οικονόμου Θ., (επιμ.), 1999, «Εμείς» και οι «Άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και στα σύμβολα, Αθήνα, εκδ. Τυπωθήτω- ΕΚΚΕ.
- Λαμπροπούλου Έ. και Αρφαράς Α., 2000, «Τύπος και εγκληματικότητα», στο Η. Δασκαλάκη κ.ά (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 432-444.
- Lippman W., *Κοινή γνώμη*, Αθήνα, εκδ. Κάλβος.
- Μαλούτας Θ., Παντελίδου – Μαλούτα Μ., Βαρίκα Ε., Δοξιάδης Κ., και Κονδύλης Γ., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας. Επεξεργασία δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας για την Ευρώπη και την Ελλάδα», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, και Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική – κοινωνία – Πολίτες. Αναλύσεις δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας – ESS*, Αθήνα, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 63-98.
- Μακ Κουέλ Ντ., 1997, *Εισαγωγή στη θεωρία της μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη (τίτλος πρωτοτύπου: «Mass communication theory, an introduction», 1983, 1987, 1994, 1995).
- Maletzke G., 1991, *Θεωρίες της μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των Ομογενών, Μεταναστών Προσφύγων», 2004, DREAM - Κ.Π. EQUAL, «Δίκτυο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στα ΜΜΕ», Θεσ/νίκη.
- Μοσκοπούλου Α., 2005, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών, απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990 – 1999*, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα.
- Μουζέλης Ν., 1994, *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Μπαλιμπάρ Ε. και Βαλλερστάιν Ι., 1991, *Φυλή, έθνος, τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα, εκδ. ο Πολίτης.
- Παναγιωτοπούλου Ρ., 1996, «Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεοτύπων από τον Τύπο στο παράδειγμα του μακεδονικού ζητήματος», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 232-274.
- Παπαθανασόπουλος Στ., 1993, *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παπαθανασόπουλος Στ., 1997, *Η δύναμη της τηλεόρασης, η λογική του μέσου και η αγορά*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παπαθανασόπουλος Στ. (επιμ.), 2000, *Επικοινωνία και κοινωνία: Από τον εικοστό στον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Πρόκοπ Ντ., 1997, *Η δύναμη των μέσων και η επίδρασή τους στις μάζες*, Αθήνα, εκδ. «Νέα Σύνορα»- Λιβάνη.
- Τρουμπέτα Σ., 2000, «Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του “άλλου” και το

- φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 101-102, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 137-176.
- Τσαγκαρουσιάνου Ρ., 1994, «Πολιτική κουλτούρα και μαζική επικοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα: ο αθηναϊκός Τύπος και οι πολιτικές μειονότητες», στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσεάς.
- Τσουκαλάς Κ., 1987, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (επιμ.), 1997, *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Ψημίτης Μ., 1999, «Η ατομική επιλογή ως παράγοντας πολιτισμικής ταυτότητας σε συνθήκες πολυπλοκότητας», στο Χρ. Κωνσταντοπούλου κ.ά. (επιμ.), «*Εμείς*» και οι «*Άλλοι*». Αναφορά στις τάσεις και στα σύμβολα, Αθήνα, εκδ. Τυπωθήτω-ΕΚΚΕ, σ. 85 -107.
- Ψυχογιός Δ., 2004, *Τα έντυπα μέσα επικοινωνίας: από τον πηλό στο δίκτυο*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, σ. 354-496.
- Φραγκίσκου Α., 2004, «ΜΜΕ: η τάξη και η πάλη των λέξεων. Μια συζήτηση για προβλήματα ορολογίας και ορολογίας που θέτει προβλήματα», στο Κ. Τσουκαλά, Ε. Χοντολίδου, Α. Χριστοδούλου και Γ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Σημειωτικά συστήματα και επικοινωνία, πράξη, διάδραση, περίσταση και αλλαγή*, Ελληνική Σημειωτική Εταιρία, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής.
- VPRC, 2006, «Στάσεις και αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες», www.xeniosdias.gr, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Anderson B., 1983, *Imagined communities*, London, Arnold.
- Avraham E., 2002, "Social-political environment, journalism practice and coverage of minorities: the case of the marginal cities in Israel", στο *Media, Culture and Society* <http://mcs.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/1/69>, London, Beverly Hills and New Delhi, Sage Publications, p. 24-69.
- Berelson B., 1952, *Content analysis in communication research*, USA, Hafner Press.
- Berger A.Ar., 1998, *Media research techniques*, USA, Sage publications.
- Blinkhorn M. and Veremis Th., 1990, *Modern Greece: Nationalism and nationality*, Athens, Sage- Eliamep.
- Cohen A. P, 1985, *The symbolic construction of community*, London, Tavistock ltd.
- EUMC, 2002, European Minority Center on Racism and Xenophobia (1999), *Annual Report*, accessed 1/2/2002.
- Krippendorff K., 1980, *Content Analysis: an introduction to its methodology*, USA, Sage publications.
- Mauro W., 1998, «Communication research and textual analysis: Prospects and pro-

- blems of theoretical convergence», *European Journal of Communication*, vol. 3, London, Beverly Hills and New Delhi, Sage, σ. 135-149.
- Smith A.D., 1986, *The ethnic origins of nations*, Oxford, Blackwell.
- Smith A.D., 1990, *National identity*, London, Penguin Books.